

LIBUŠE KOUBSKÁ

DĚDEČKŮV DENÍK

OBYČEJNÝ ŽIVOT
V NEOBYČEJNÝCH DĚJINÁCH.
NEBO NAOPAK?

VYŠEHRAĐ

Kniha byla vydána s finančním příspěvím
Ministerstva kultury České republiky

Copyright © Libuše Koubská, 2017

ISBN 978-80-7429-636-9

Jsme pouhým výhonkem toho, co bylo.

PAUL VIRILIO

*Znepokojovalo a odpuzovalo mě to,
že by politické dějiny mohly hrát roli v mém životě.*

FRANÇOIS, HLAVNÍ HRDINA ROMÁNU
MICHELA HOUELLEBECQA *PODVOLENÍ*

LÍZA

1953

Rakev instalovali doprostřed pokoje, jemuž se říkalo rohový. Do okna na jižní straně vilky vpadal přestávkový jekot dětí ze školy sousedící s rozlehlou zahradou. Tu školu, velkou, světlou, moderní, jak vysvětlila pětileté Líze babička, postavili v roce 1900, a o rok později, těsně před začátkem školního roku ji vysvětili. Učilo se tam tehdy německy. Proč? A kde vzali tolik Weihwasser, když v kostelních kropenkách je jí po dně?

Do okna na západní straně nahlížela vysoká stará jablň, dospěli ji nazývali odrůda Charlamowski. Pod jabloní stála bytelná houpačka, na které se dalo doletět až do koruny stromu a cvrknout špičkou nohy o haluzku. Tak se tady na českomoravském pomezí říkalo větvičkám. Vítězství znamenalo, když se podařilo ukopnout pár listů, nebo s přibývajícimi prázdninami dokonce nezralé jablko. Z okna nad houpačkou a z ní samozřejmě rovněž byl pěkný výhled na železniční trať pod svahem. Ze zatáčky se řítily rychlíky na Brno tažené obřimi obludami vypouštějícími oblaka páry, občas také hbité a uhlazené slovenské Strely, často nekonečně dlouhé nákladní vlaky s hnědočervenými vagony a šedými cisternami, případně osobáky s dřevěnými lavicemi uvnitř, pomalu se plazící

a brzdící s hlasitým skřípěním dlouho před venkovským nádražím. Osobáky mívaly zpoždění, jak čekávaly v České Třebové nebo ve Svitavách na pasažéry rychlíků. Místní to pak komentovali pro dětské pražské uši záhadnou řečí: „Půl patá zas má ranu.“ Taky říkali sběrače žufánek, pokličce křídla, dětem děcka a místo co je ti do toho – co je ti po tem. Někteří, když měli dojem, že je nikdo další nemůže slyšet, se zdravili kriskot.

Divoce rozkmitaná houpačka a trať patřily k prázdninovému adrenalinu, trať také tím, že když nebyli dospělí zrovna v dohledu, dalo se k ní seběhnout, vyšplhat na násep a položit na koleje minci, počkat, až obluda přejede a pak si odnést pokaždé jinak převálcovanou aluminiovou placku se znetvořeným lvem.

Na druhé straně trati, v místě, pod nímž řeka Svitava vykroužila výrazný meandr, stálo osamoceně záhadné stavení. Neoplocený, nízký, nepochopitelně dlouhý dřevěný barák. Bydlel v něm starší manželský pár, děti neměli, zato dva velké, ostré vlčáky. Ti ovládali celé teritorium mezi řekou a tratí. Nikdo se tam neodvážil. Když se jednou Líza zeptala své maminky Gity, co je to za dům, dozvěděla se, že za války tam bylo vězení, říkalo se tomu koncentrační tábor, ale prý tam byli na vězně hodnější než jinde. Moc z toho nezmoudřela.

Toho dne, když se v rohovém pokoji, který jinak sloužil jako jídelna, objevila místo stolu rakev postavená na dvou kuchyňských, ažurovanými ubrusy zakrytých stoličkách, se nikdo houpat nesměl. Ani se smát, ani mluvit víc nahlas. Kolem rakve postávaly cizí stařeny, celé v černém a zpěvavě drmolily: „Gegrüsset seist du Maria, voll der Gnade. Der Herr ist mit dir. Du bist gebenedeit unter den Frauen, und gebenedeit ist die Frucht

deines Leibes, Jesus. Heilige Maria, Mutter Gottes, bitte für uns Sünder jetzt und in der Stunde unseres Todes...“
Pořád dokola.

Líza tomu nerozuměla, znala jen některá jednotlivá slova: Maria, tak se jmenovala babička, frucht bylo ovoce, mutter matka, stunde hodina a tod smrt. Co s tím vším v jídelně, navíc kolem dědečka Josefa zavřeného v černé zlověstné bedně, toho dědečka, který v dvojjazyčné rodině ze zásady německy nikdy nepromluvil?

On vlastně vůbec málo mluvil, a když už, tak spíš zlostně bručel, víceméně se ho bála. Doma Lízu, jediné dítě, rozmazlovali, obdivovali, chválili, to dědeček ne. Ale k svátku jí v zahradě nařezal velkou kytici bílých lilií, pamatovala si, jak silně voněly a jak studily v rukou. Taky si pamatovala, jak těsně přede žněmi šli společně na pole podívat se, jestli je už obilí dostatečně zralé. Jí se líbily vlčí máky, chrpy a koukol, dědečkovi se nelíbil vrabec, který přistál na jednom z klasů a začal ho ozobávat. Dědeček po něm zuřivě chňapl a přerthl ho vejpuř. Drobné útroby se vysypaly. To bylo vloni.

Když nyní před několika dny zazvonil u bytu na pražském Karlově náměstí listonoš, maminka seděla za psacím strojem se zlatým nápisem L.C. Smith Made in USA a překládala, Líza si pod psacím stolem hrála s panenkami, plyšovými zvířaty medvědem Tondou a psem Šotkem a s velkým panákem černochem Petrem na státní převrat. Zrovna rušili království a ustanovovali republiku. Byli na tom dobře, měli i vlastní měnu, československé koruny, Líza jich dostala včera od tatínka celý pakl. Zelené desetikoruny, malinově červené pětikoruny. Nádavkem potravinové lístky. „Syčáci proradní, prolhaní,“ zaznělo těsně předtím z obývacího pokoje z tatínkových úst. Bylo

to požehnání, před 1. červnem 1953 mohla ve svých panenkovských státních útvarech používat leda odstřížky od lístků, nebo vlastnoručně neuměle namalované peníze a najednou takový poklad!

Listonoš v černé peleríně, dlouhý a hubený, předal telegram, a protože byl ze staré školy, uklonil se maminčině hedvábné blůze a jakoby nebylo pět let od vítězného února, pravil: „Rukulíbám, milostivá paní“. V Lízíně Mateřidoušce se takhle už rozhodně nemluvilo. Stateční partyzáni a rudoarmějci, pravdomluvní pionýři a pracovití dělníci a rolníci nebo příčinliví brigádníci, kteří tam vystupovali, měli jiný slovník. Když před dvěma měsíci umřeli v těsném sledu Josef Visarionovič Stalin a Klement Gottwald, vyšla Mateřidouška v černobílém smutečním vydání, i klasický rámeček modrých kvítků se žlutými středy kolem titulu byl černobílý. „Ani dětem ti hajzlově nedají pokoj,“ komentoval to otec. „Nemluv před ní vulgárně, a vůbec, ještě někde venku něco plácne, v parku, všude všechno vykládá, u holiče, u modistky, v mlíkárně, znáš ji, jak je upovídaná,“ napomenula ho maminka. Otcí to bylo jedno, od té doby, co v březnu 1948 vystoupil z komunistické strany – „protože s tou svoločí, co se tam začala hrnout, nechci mít nic společného“ – směl pracovat jen v podřadných zaměstnáních. Snad proto, že byl předtím strojevedoucím a tedy patřil k elitě dělnické třídy, ho nezavřeli, ale na lokomotivy se mohl dívat leda tak o dovolené ze zahrady svého tchána. Tohle ovšem Líza nevěděla, stejně jako nevěděla, že si otec od dědečka marně zkoušel vypůjčit peníze, protože, jak tvrdil, měl neopakovatelnou nabídku na koupi motocyklu Harley-Davidson se sajdkárou. Dědeček Josef si urputně trval na svém, na úspory nesáhne.

Listonoš zmizel, telegram ležel na zemi a maminka Gita se se zoufalým výkřikem sesunula na gauč. Líza nikdy nikoho takhle plakat neslyšela, bylo to spíš vytí, bolestné, nekonečné. Pismena Líza sice už číst uměla, ale sesadit z nich slova v telegramu nedokázala. Nevěděla, co si počít, tak zase zalezla pod psací stůl do čerstvě vyhlášené republiky. Černoch Petr, který býval králem, se stal prezidentem. K večeru se otec vrátil z práce, objal matku, hladil ji, po čase i trochu uklidnil.

Pak to začalo být zábavné. Přestože byl teprve počátek června, jeli vlakem společně ještě se staršími sestřenicemi a bratrancem a jejich rodiči stejnou cestou, jakou se jezdívало na prázdniny. V Pardubicích děti dostaly limonádu v kelímcích z voskovaného papíru a párek na táčku, prodavač to podával z peronu do staženého okna. Líza se postříkala omastkem a umazala hořčicí, ale dospělým to bylo kupodivu jedno. Stejně kupodivu bylo, že když dorazili na místo, babička Maria, která je vyšla na práh vilky přivítat, měla úplně suché oči a na rozdíl od hroučící se matky, byla naprosto klidná.

Ona to byla vůbec zvláštní babička, uzavřená, samotářská. Skeptická, ale tohle slovo ještě Líza neznala. V pohádkách bratří Grimmů tištěných německým švabachem, z nichž jí babička o prázdninách předčítala, žádné skeptische Figuren nevystupovaly. Zato tam vystupovala Frau Holle, které sněžilo z peřin, a Das tapfere Schneiderlein, co dokázal zabít sedm much jednou ranou. Krejčík byl tapfer, statečný, babička taky. Zatímco ostatní během dunění letních bouřek trnuli hrůzou, ona otevřela okno dokořán a s nadšením sledovala blesky. Solche Herrlichkeit, taková nádhera! Také jednou Líze vyprávěla, že když byla mladá, ještě před první světovou válkou, měla velké

přání: letět letadlem nad Niagarskými vodopády. Že si to přeje pořád, ale že ví, že se jí to nesplní, protože život naše sny ignoruje. „A smrt, co smrt, bojíš se, že umřeš?“ ptávala se jí Líza. Odpověď zněla zcela nepochopitelně: „Už aby to bylo.“

Přicházeli další a další smuteční hosté, někteří mezi sebou vedli podivné řeči. Kdosi z příbuzných se vzchopil a poslal děti ven. Lízu, vystrojenou do nabíraných bílých šatů s balonkovými rukávy, dostal na starost starší bratranec Jirka. Jindy, když ji hlídal, jí ukazoval různé klacky a strašil ji, že jsou to jedovatí hadi, tentokrát, sám nasoukaný do bílých podkolenek, svátečních kraťasů a sáčka, navrhl ctnostné hledání čtyřlístků kolem cestičky od zahradní branky. Jirka našel dva, Líza nic. Jeden z těch mnoha neznámých lidí, kteří zaplnili dům i zahradu, k nim přišel: „Ty jsi Gitin a ty Ernstova?“ Líza se těžce urazila, ona je přece Gitina.

Pak přijel černostříbrný pohřební vůz tažený čtyřmi koňmi. Z domu vynesli rakev, uložili ji do něj a za vozem se seřadil dlouhý průvod. V čele kráčeli babička Maria v černém závoji a její děti Ernst a Gita, za nimi její nejmladší sestra, řečená Tante Rosa. Prostřední sestra, Tante Elsa, nepřijela. Nemohla, protože ji, jak Líza vyslechla ještě doma v Praze, z východního Německa nepustili. S Tante Rosou šli zeť František a snacha Vlasta, následovala vnoučata. Líza byla pyšná, že jde tak důležitě vpředu. Na silnici vedoucí do městečka se přidala k průvodu ještě spousta lidí, oblečených už docela barevně. Byl horký červený den, cesta po rozpáleném asfaltu v pomalém rytmu trauenmaršů se únavně vlekla. Nejdříve trochu do kopce ke skále. Po pravé straně se prudce zvedala pěšina, po níž se chodívalo do lesa. Na houby,

a když nerostly, tak alespoň na šišky. Borůvkový byl vzdálenější les u Horákovy Lhoty, napůl prázdné vesničky, jejíž název doma sloužil jako synonymum absolutního zapadákov. Maliny se sbíraly na druhé straně řeky na Podlesí, ve stráni nad podlouhlým stavením, kde se narodila babička. Rodina její matky, která tam žila, byla prý čistě německá; jmenovali se Kuchařovi, psali se někdy s háčkem, někdy bez a vyskytovali se tam různí Onkelové s podivuhodnými křestními jmény, třeba Raymond nebo Vincenc. Podle Gity byla ta prababička přísná a bigotní, což bylo opět zajímavé slovo do Liziny sbírky.

Stejně jako slovo evangelík, k tomu zas přišla v souvislosti s osamělým kostelíkem u lesa, na který bylo vidět z oken dědečkovy vilky. Součástí kostelíka byl i jednopokojový byt, v němž bydlela vysoká, hubená paní se čtyřmi dcerami. Dcery byly krásné a krásně se jmenovaly: Svata, Olga, Dagmar a Hana. Otce neměly, šeptalo se, že je ve vězení, protože poslouchal cizí rozhlas. O prázdninách si k nim Líza se sestřenicemi a bratrancem chodívali hrát. Na svatbu, na křtiny, na pohřeb. Nejmladší Líza byla i nejlehčí, tak ji nosili jako mimino, případně mrtvolu. Jirka ve farářově rouchu kázal. Měli zcela přé, hubená paní byla v práci v místní textilní fabrice, bohoslužby se konaly jen zřídka, Líza jednou pozorovala evangelíky, jak tiše, jakoby potají a provinile přicházejí lipovou alejí ke kostelu, připadali jí jako spiklenci.

Nakonec ale přece jen došlo při těch dětských kostelních hrách k maléru, a to když se rozhodli houpat na provaze kostelního zvonu. Gita ihned pochopila, kdo za tím splašeným vyzváněním vězí, vyřítila se v zástěře rovnou od plotny na kopec a zpohlavkovala je.

nepříteli most postaviti a tak
znovu nás v Haliči pronásle-
dovati. Po velkém pochodu
až k Sandoměři rozloženi
jsme byly na břehu Visle
(na Valen) a když docházeli
zprávy ruských patrol, posi-
ce znovu opuštěna a dorazeno
k řece tak zvaná Dunajec, kde
rovněž nepřítel stržen byl.
Druhý den zase odchod odtud
a dělány zákopy; když pak
vše připraveno znovu útek
až k řece Visloka zvané, kde
samotná služba jak u ostat-
ních byla nám udělena.
Po zničení všech mostů u
všech těch jmenovaných řek,
které perrinem napřed po-

Válečné zápisky rakouského domobrance Josefa
z haličské fronty na podzim roku 1914

Bělomorsk

Povēnec

Petrozavodsk

PETROHRAD

Vologda

Tver

MOSKVA

Tula

Kursk

Belgorod

Kyjev

Charkov

PRAHA

Krakov

Jaroslav

Lvov

Bukovina

Leordina

Žmerinka

Oděsa

Sevastopol

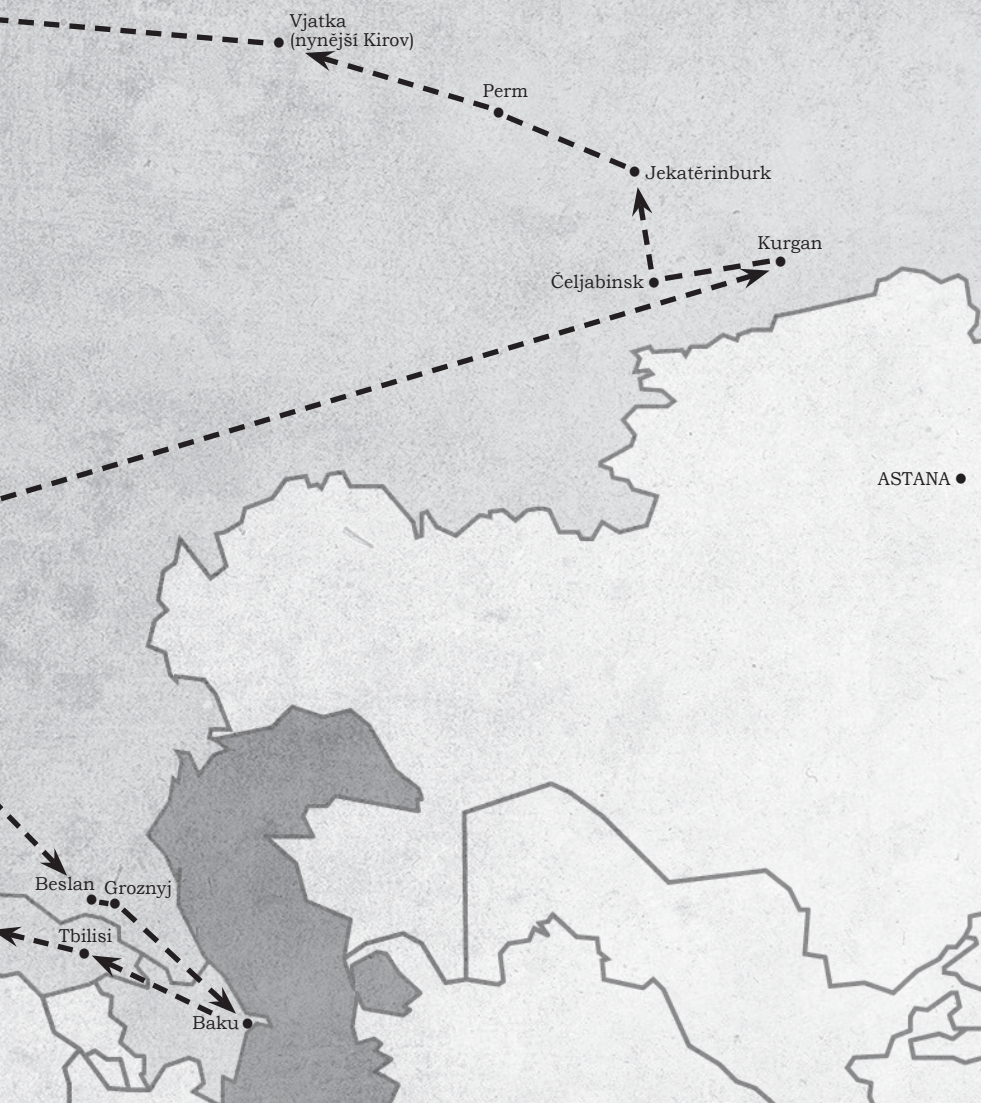
Rostov na Donu

Zugdidi

Poti

Moravská Chrastová

Josefova trasa za první světové války

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji panu profesorovi Ctiradu Johnovi za to, že jsem mu mohla po dva roky postupně předčítat jednotlivé kapitoly, za jeho vřelý zájem, za možnost konzultace o časech, které on, ročník 1920, prožil a jež já znám jen zprostředkovaně. Především pak za mravní podporu při pochybnostech o právu tuto knihu napsat.

Libuše Koubská

DOSLOV

PŘÍBĚHY STÝKÁNÍ A POTÝKÁNÍ A TAKÉ LÁSKY

„Osud se rozjel, aby s tím už nikdy nepřestal...“.
Sugestivní věta z knihy, kterou jste právě dočetli.

Osud? Co je ale to? Jak že se rozjíždí? Odkud? Kam?
A s čím aby nepřestal? Nikdy? Už vůbec nikdy?

Ve světě, zdánlivě uspořádaném v kabinetech se starými zavěšenými mapami a ve školních učebnicích, ve světě osvěty, státních doktrín, propagandy jsou to všechno samé nesprávné, nesmyslné otázky. Ale málo platné, právě takové si dáváme. Ale dnes už jen někteří čekáme, že nám na ně odpoví někdo znalý, nejspíš historik. Snad většina už rezignovaně nečeká od nikoho nic, žádnou odpověď. Prostě osud.

Zatím nejoblíbenější verzí osudu o časech muže uzavřené, sečtělé Marii, otce citlivé Gity a dědečka zvidavé, chytré Lízy je ta jeho nejpředstavitelnější verze, ona chvíle, kdy se kola dějin roztočí. Osud? Náhoda to byla!

S tou se smiřujeme, co nám zbývá: nikdo dosud zcela věrohodně nevysvětlil, proč vznikla 1. světová válka, zda vůbec vzniknout musela a kdo se o ni nejvíce „zasloužil“. A tak platí, že 28. června 1914 řidič hraběte Harracha Čech Leopold Lojka proti všem předpisům a instrukcím, které mu zapomněli sdělit, tedy vlastně omylem,

nepořádkem (schlamperei...) v c. a k. mašinerii, veze následníka trůnu v Sarajevu přímo před hlaveň revolveru. Auto špatně odbočilo, muselo zastavit, aby zacouvalo, řidič chvíli řadil tedy zpátečku a tehdy se osud v zastaveném autě rozjel. A dosud nepřestal.

Příliš romantická, příliš jednoduchá verze těch velkých a „největších“ dějin?

Tomáš Garrigue Masaryk tu Velkou válku nazval jednoduše Světovou revolucí. V ní prý zvítězila demokracie nad aristokracií a nad teokracií... Štváčem mezi války chtivými poraženými bylo přece tehdy Německo, už s parlamentem, ale hladové po větším přidělu kolonií. Jaká demokracie? A mezi vítěze patřilo přece také bolševické už Rusko. Jaká demokracie? Všechno bylo zřejmě jinak a ještě jinak.

Ostatně se ukázalo, že Velká válka byla jen prvním dějstvím války ještě větší. Kdo rozpoznal, že dvacátá a třicátá léta byla lehkomyšlně prožívanou přestávkou mezi válčením?

A tak se už napříště nebudeme blamovat silnými adjektivy, která se ukáží slabá, a budeme raději odevzdaně říkat První světová válka a Druhá světová válka. Kdo ví, co bude dál...

*

Ale co když na nutkové otázky po osudu budou odpovídat nikoli odborník či státní propagandista, ale děti, holčičky, slečny, bytosti s vyvinutou citovou, smyslovou pamětí? S přemýšlivými hlavinkami a ke všemu tomu tázání dobře vybaveny? Které nějaký čas zdaleka všemu nemohou rozumět, ale všechno vidí, slyší, cítí, hmatají,

chutnají... A hlavně: pamatují si! S takovou intenzitou a ostrostit, až to bolí.

Kdo jsme dočetli, odtrhli se od smyslově tak bohatého světa obrazů a pocitů, jemného přeřiva vjemů a pocitů, dojmů a snů, vůní a hmatových zážitků, vsadili jsme s autorkou této knihy na druhou možnost. Že spíše skrze malé a větší příběhy, skrze pocity a dojmy, představy a tuchy, než skrze historikova pojednání, dokážeme snad aspoň uchopit, když ne pochopit nepochopitelné 20. století. Spíše skrze vyprávění příběhů slovem i obrazem dokážeme poznat, co z něj přesahuje do století předminulého, minulého a našeho. A že máme tak snad naději dostat se poněkud nad jinak nevysvětlitelné.

Dnes už jsou historikové moudřejší a zkoumají každodennost, mentality, životní způsoby, ba i ty zmýlené, jako ta řidiče Lojky. Příběhy, vyprávěné dětmi, matkou Gitou a její dcerou Lízou, příběhy a situace, viděné jakoby odspodu, z úrovně dětských očí, bez zábran spojovat leccos pro dospělé nespojitelné, propojující „nesmyslně“ malé s velkým, mohou mít naději na nahlédnutí zcela jistě stejně platné jako nálezy historiků. Když mají ty příběhy vypravěče či vypravěčku dostatečně citlivou a empatickou. Příběh dědečka ji našel.

*

Dvě holčičky, dvě holky, dvě slečny, dvě mladé ženy, dvě dámy, babičky... předaly nám svá svědectví o světě Moravské Chrastové, hlavně tedy o světě české a německé Moravy, ale i o českých a německých Čechách, o Praze, o mnohonárodním Československu, a to od roku 1913, od začátku Velké války, až po dnešek.

Učinily tak jakoby bezděky, a v tom je kouzlo a síla této knihy. Ba je to zázrak! Dějiny, i ty s největším „D“, se nerozpustily ve vzpomínkách na tisíce zcela nedějinných reálií: naopak! Z těch malých až titěrných reálií ty dějiny i „Dějiny“ vyvstávají před námi plastičtěji než z většiny obvyklých pojednání, popisů, výkladů.

Dvě holčičky: ta mladší, dcera Líza, se dokázala vžít do své maminky Gity, dívat se na svět jejíma očima, skoro jakoby šlo o jednu bytost. O bytost, která se ve vzpomínkách obracela především k jednomu muži: k Josefovi. Hospodáři, vojákovi, tatínkovi, dědečkovi: tak nadějně vyhlídky, a tak truchlivý konec.

To je ten malý, či spíše velký zázrak této knihy: velké, neskladné, ba nepřátelské dějiny se vešly do mnoha malých. Jsou srozumitelné skrze ně, v jejich často jen intimně osobních souvislostech, které dvě ženské bytosti všemi smysly a vši citlivostí k dobru a zlu, kráse a oškřivenosti vnímají. Velké dějiny tu přestávají být pouhými abstrakcemi, které jinak bezděčně zapuzujeme, jsou náležavé až vtíravé, skoro až na hranici slušnosti, takže je nemůžeme od sebe odehnat, i kdybychom chtěli.

Ty dějiny jako příběhy a jako situace, jako děje, náhlá prozření či snad jen jako mžítka před očima... Jsou to tyto malé a menší a nejmenší dějiny, které v knize prožíváme v Moravské Chrastové, v Jihlavě, v Praze, v Koutu na Šumavě, v Teplicích, na Rujaně...

Zprvu také ve válečném i poválečném Rusku, bez konce širším, kde kniha vzpomínek poutí tatínka Gity a dědečka Lízy začíná. Kolem něho umírali kamarádi, jeden za druhým; kdyby kulka minula je a zasáhla jeho, nebylo by Gity, ani Lízy, nebylo by tohoto jejich svědectví. Vědomí nahodilosti a pomíjivosti patří ale do obrazu

OBSAH

I. kapitola

Liza

1953

(9)

II. kapitola

Josef

1880–1913

(21)

III. kapitola

Josef

1914–1918

(33)

IV. kapitola

Gita

1919–1948

(51)

V. kapitola

Edeltrude

1950

(101)

VI. kapitola

Josef

1950–1953

(109)

VII. kapitola

Líza

2016

(125)

Poděkování

(155)

Doslov

Příběhy stýkání a potýkání
a také lásky

(157)

LIBUŠE KOUBSKÁ

DĚDEČKŮV DENÍK

OBYČEJNÝ ŽIVOT
V NEOBYČEJNÝCH DĚJINÁCH.
NEBO NAOPAK?

Typografie Vladimír Verner
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2017 jako svou 1615. publikaci
Vydání první. AA 6,36. Stran 176
Odpovědná redaktorka Marie Válková
Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s.
Doporučená cena 258 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-636-9